

Isabelle Maillé¹
Marie Beaulieu²
Sophie Éthier³

„Dla mnie to było wspaniałe.
Powiedziałam sobie: Nie jestem sama!”
Głosy starszych osób – ofiar nadużyć, które
otrzymały bezpośrednie wsparcie
od organizacji non-profit⁴

DOI 10.24917/27199045.192.10

‘I FOUND IT MARVELLOUS. I SAID TO MYSELF: I AM NOT ALONE!’
– VOICES OF MISTREATED OLDER PERSONS WHO RECEIVED DIRECT SERVICES
FROM NON-FOR-PROFIT AGENCIES

Abstract

Not much is known on the experiences of older persons who received services following an experience of mistreatment. This paper aims to expose such experiences. The results are extracted from a large study on specialized non-for-profit agencies (NFPA) in the field of mistreatment of older persons in Canada. Eleven in-depth interviews were conducted with older persons who experienced mistreatment and received services from NFPA. Based on the sociological theory of experience (Dubet), a thematic analysis followed by a typological analysis lead us to identify 4 types of experiences of accompaniment: beneficial accompaniment, positive accompaniment, threatening accompaniment and discontinuous accompaniment. The results reveal that two main factors influence the experience of accompaniment: the way older persons perceive the idea of seeking help and the nature of interactions with practitioners or volunteer staff from the NFPA. This paper ends by a series of suggestions for practice and research.

-
- 1 Mgr Isabelle Maillé, Pracownik socjalny Wydziału Zdrowia i Pomocy Społecznej w Québec, Kanada, isabelle.Maille2@usherbrooke.ca
 - 2 Prof. Marie Beaulieu, Szkoła Pracy Socjalnej, Uniwersytet w Sherbrooke, Kanada, Marie.beaulieu@usherbrooke.ca
 - 3 Prof. Sophie Éthier, Szkoła Pracy Socjalnej i Kryminologii, Uniwersytet Laval w Québec, Kanada, Sophie.ethier@tsc.ulaval.ca
 - 4 Przekład z języka angielskiego: Dagmara Jakubowska.

Keywords: Mistreatment of older persons, accompaniment, non-for-profit agencies, sociology of experience, help-seeking.

Słowa kluczowe: nadużycia wobec osób starszych, towarzyszenie, organizacje non-profit, socjologia doświadczenia, szukanie pomocy

Wprowadzenie

Każdego roku na całym świecie 15,7% starszych osób doświadcza nadużyć we własnym domu. Wskazują na to wyniki metaanalizy, zgodnie, którą 11,6% nadużyć to przemoc psychologiczna, 6,8% ekonomiczna, 2,6% fizyczna, 0,9% seksualna, a 4,2% to przypadki zaniedbania (Yon, Mikton, Gassoumis et Wilber, 2017). Nadużycia wpływają na jakość życia seniorów w perspektywie krótko-, średnio- i długoterminowej. Mogą prowadzić do poważnych problemów zdrowotnych, zwiększonego ryzyka umieralności i przedwczesnych zgonów, a także problemów ze zdrowiem psychicznym, np. depresji i/lub stanów lękowych (Yunus et al., 2019) lub przedwczesnej hospitalizacji (Dong, 2015).

Różnorodne strategie zwalczania nadużyć obejmują prewencję, wykrywanie i bezpośrednią interwencję. O ile strategie prewencyjne są całkiem dobrze znane, mniej jest informacji na temat wykrywania nadużyć i bezpośrednich działań interwencyjnych. Wykrycie nadużyć, częściej niż w przypadku zauważenia ich symptomów następuje się w momencie, gdy osoba starsza zaczyna szukać pomocy lub zgłasza sytuację. Niestety, pomoc nie zawsze jest natychmiastowa i może być udzielana opieszale (Fraga, Dominguez, Storey i Glorney, 2019). Jeśli chodzi o bezpośrednie interwencje, zbadano zaledwie kilka programów, a opracowań umożliwiających starszym ofiarom nadużyć opowiedzenie o swoich doświadczeniach związanych z uzyskaniem wsparcia jest niewiele. Należy podkreślić, że skuteczność bezpośrednich interwencji wciąż jest podważana w środowisku naukowym (Ploeg, Hutchison, MacMillan i in., 2009), stąd też istnieje ograniczona liczba działań opartych na dowodach, do których można by się odnieść (Moore i Brown, 2017). Należy wspomnieć, że wnioski przedstawione przez Ploeg i in. (2009) oraz Moorea i Browna (2017) zostały sformułowane wyłącznie na podstawie badań ilościowych. Przedstawione w artykule badanie ukazuje inną perspektywę i posługuje się metodami jakościowymi, które zastosowano, aby „usłyszeć głosy osób starszych” – ofiar nadużyć, które otrzymały wsparcie. W opinii badaczek, głos seniorów jest pomijany w dyskursie dotyczącym strategii interwencyjnych.

Celem artykułu jest głębsze zrozumienie doświadczeń związanych ze wsparciem (towarzyszeniem) otrzymanym przez osoby starsze, które były ofiarami przemocy. Badaczki skupiły się na usługach oferowanych przez organizacje non-profit (non-for-profit agencies, NFPA) działające w obszarze nadużyć wobec osób starszych w Kanadzie. Wybór był podyktowany faktem, że organizacje te oferują szerszy zakres usług wsparcia niż jednostki publiczne, częściowo dlatego, że dysponują wolontariuszami, którzy mogą zapewnić taki rodzaj wsparcia. Artykuł składa się z pięciu części: stanu

wiedzy, ram teoretycznych, metodologii, wyników oraz dyskusji. W podsumowaniu wymieniono najważniejsze wyniki przeprowadzonego badania, potencjalne kierunki interwencji w obszarze pracy socjalnej oraz dalsze kierunki badań.

1. Stan wiedzy

W celu określenia stanu wiedzy na temat usług wspierających osoby starsze z doświadczeniami nadużyć, przeprowadzono przegląd publikacji wydanych między 2000 a 2020 r.⁵

1.1. Czynniki determinujące poszukiwanie pomocy przez osoby starsze

Mimo iż zgłoszenie się po pomoc jest niezbędnym elementem, aby uzyskać wsparcie, wiele czynników powstrzymuje starsze osoby przed mówieniem o nadużyciach, jakie ich spotykają.

Takimi barierami są zarówno czynniki indywidualne, jak i środowiskowe. Jeśli chodzi o poziom indywidualny, badania przeprowadzone w Singapurze, Kanadzie, Wielkiej Brytanii i Chinach pokazują, że brak świadomości dostępnych usług negatywnie wpływa na gotowość do szukania pomocy przez seniorów (Chokkanathan i in., 2014; Hightower i in., 2006; Lafferty i in., 2013; Mowlam i in., 2007; Pritchard, 2000; Rochette, 2014).

Przykładowo, w Wielkiej Brytanii niski poziom samooceny i pewności siebie, słabe zdrowie, żaloba po utracie bliskich (Mowlam i in., 2007) i wstyd (Lafferty i in., 2013) to główne przeszkody w poszukiwaniu pomocy. Źródła kanadyjskie wskazują również na poczucie zawstydzenia, wychowanie (Rochette, 2014), niewłaściwą ocenę powagi nadużyć i zobowiązanie do trwania w małżeństwie (Hightower et al., 2006) jako na czynniki hamujące gotowość starszych osób do szukania pomocy.

Ponadto, jak wynika z badań brytyjskich (Mowlam i n., 2007; Pritchard, 2001), singapurskich (Chokkanathan i in., 2014), kanadyjskich (Hightower i in., 2006) i amerykańskich (Jackson i Hafemeister, 2012), lęk przed potencjalnymi konsekwencjami ujawnienia nadużyć może powstrzymywać seniorów przed podjęciem działania. W istocie, lęk przed „umieszczeniem” w domu opieki (Chokkanathan i in., 2014; Hightower i in., 2006), porzuceniem (Pritchard, 2001), izolacją, obarczeniem winą i byciem postrzeganym/ą jako „osoba, która sieje zamęt” może powstrzymywać starsze osoby przed szukaniem pomocy. Obawa, że ujawnienie nadużycia może zaszkodzić zdrowiu i samopoczuciu sprawcy lub prowadzić do zaostrzenia sytuacji (Mowlam i in., 2007), zwłaszcza w wyniku działań pracowników służby zdrowia i pomocy społecznej (Jackson et Hafemeister, 2012) może mieć ten sam hamujący wpływ.

5 Analizie poddano następujące bazy danych: Social services Abstract, Ageline, Abstract in gerontology, PsycInfo, Francis, Pascal, Cairn, Érudit i the Banque de données en santé publique.

Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie pokazują również, że dla starszych ofiar nadużyć, które są imigrantami, podjęcie prób uzyskania pomocy jest jeszcze większym wyzwaniem z powodu bariery językowej (Hightower i in., 2006).

Badania skupiające się na czynnikach środowiskowych sugerują, że fizyczna lub finansowa zależność od opiekuna, który dopuszcza się nadużyć może negatywnie wpływać na gotowość do szukania pomocy (Chokkanathan i in., 2014; Hightower i in., 2006). W Kanadzie zauważono również, że sposób świadczenia usług pomocy społecznej może stanowić barierę. Dotyczy to zwłaszcza starszych mężczyzn (Rochette 2014), którzy mogą unikać mówienia o swoich doświadczeniach z powodu braku zaufania do sieci usług zdrowotnych i socjalnych. Częste zmiany pracowników służby zdrowia i pomocy społecznej, przydzielanych do danej sprawy mogą być w tym przypadku szczególnie szkodliwe, ponieważ przerywają ciągłość relacji. Długie odstępy czasu między decyzją o szukaniu pomocy, podjęciem działania i otrzymanym wsparciem to kolejny czynnik ograniczający.

1.2. Towarzystwo osobom starszym – ofiarom nadużyć przez pracowników organizacji non-profit

Organizacje non-profit odgrywają ważną rolę w przeciwdziałaniu nadużyciom wobec osób starszych. Druga edycja przewodnika w zakresie przeciwdziałania nadużyciom wobec tej kategorii wiekowej (*Guide de référence pour contrer la maltraitance envers les personnes âgées*) (Gouvernement du Québec, 2016) zawiera propozycje jedenastu ról/działań dla pracowników organizacji non-profit w prowincji Quebec, zajmujących się interwencjami w przypadkach nadużyć wobec osób starszych. Role/działania są przedstawione w Tabeli 1.

Tabela 1. Role i działania organizacji non-profit zajmujących się przeciwdziałaniem nadużyć wobec osób starszych

Role organizacji	Działania pracowników
Przyjęcie	Przywitanie, wysłuchanie
	Wyjaśnienie roli organizacji non-profit
Zbadanie i ocena sytuacji	Ocena ryzyka i zalecenia
	Ocena warunków bytowych starszej osoby
	Przegląd strategii wzmocnienia autonomii i zmniejszenia zależności

Uznanie zagrożenia	Ocena poziomu ryzyka i pilności działań
Rozpoznanie sytuacji nadużycia	Wyraźne zidentyfikowanie sytuacji nadużycia
	Wyraźny przekaz, że organizacja sprzeciwia się nadużyciom
	Opisanie sytuacji nadużycia
	Uznanie punktu widzenia osoby starszej, tego jak postrzega (lub nie) sytuację nadużycia
	Dążenie do zmniejszenia oporu starszej osoby
	Wsparcie w podejmowaniu niezależnych i świadomych decyzji
Opracowanie planu interwencji dostosowanego do każdej osoby	Jeśli to możliwe, zaangażowanie bliskich osób i specjalistów z innych dziedzin
Wskazanie możliwych rozwiązań	Informowanie o dostępnych zasobach
	Skierowanie osoby starszej do odpowiednich zasobów
Towarzyszenie w kontaktach z innymi podmiotami	Jeśli to konieczne i starsza osoba wyrazi zgodę, kontaktowanie się z innymi podmiotami
	Towarzyszenie podczas wizyt w innych placówkach
	Obecność podczas przyjęć w placówkach
Pomoc w zabezpieczeniu własności	Przekazanie informacji, jak zabezpieczyć własny dobytek

Oferowanie usług w zakresie opieki zdrowotnej i wspieranie samostanowienia	Oferowanie usług wsparcia
	Wzmocnienie autonomii w celu zmniejszenia zależności od innych
Wsparcie w zakresie uznania swoich praw i towarzyszenie podczas procedur prawnych	Poinformowanie o przysługujących prawach
	Zasugerowanie konsultacji z agencją specjalizującą się w obronie praw
	Towarzyszenie podczas wizyt w placówkach świadczących usługi prawnicze
	Ocena opcji prawnych w świetle przepisów: karnych, cywilnych itd.

Opracowanie na podstawie Gouvernement du Québec, 2016, s. 385–386

Pracownicy socjalni zatrudnieni w organizacjach non-profit, lekarze specjaliści w innych dziedzinach i wolontariusze, zwani dalej pracownikami organizacji non-profit, realizują wyżej wymienione działania zgodnie z misją danej organizacji. Pracownicy socjalni muszą dodatkowo przestrzegać zasad obowiązujących w ich zawodzie, którego celem jest ochrona członków społeczeństwa w przypadku wykroczeń zawodowych^[UK4]. Pracownicy socjalni w Quebecu są związani tajemnicą zawodową i mają obowiązek zachować poufność danych osobowych (Gouvernement du Québec, 2016).

1.3. Towarzyszenie osobom starszym – ofiarom nadużyć przez wolontariuszy organizacji non-profit

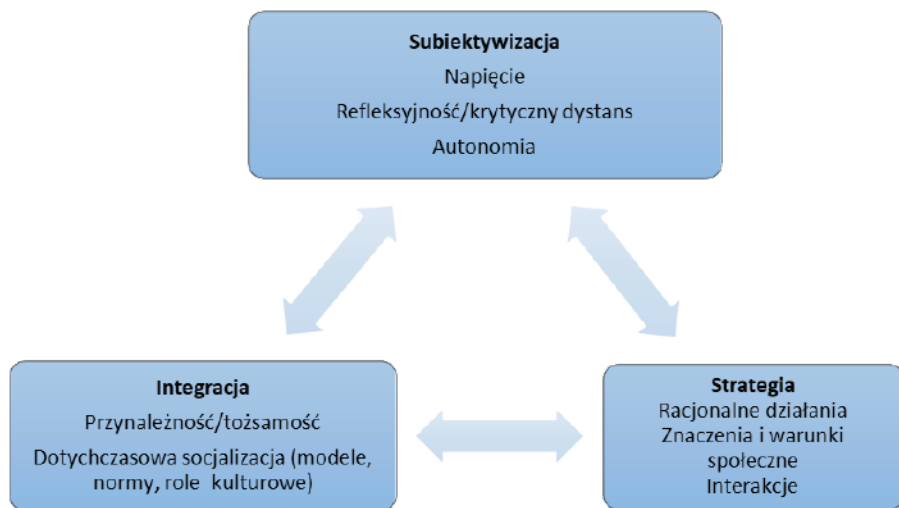
Mimo iż wolontariusze uważani są za ważny element składowy działań podejmowanych wobec ofiar nadużyć (Beaulieu, D'Amours et Crevier, 2014; Gouvernement du Québec, 2016), nie ma zbyt wielu badań dotyczących wsparcia, jakie oferują. Crevier (2020) oraz Beaulieu i in. (2014, 2020) pokazują, że pracownicy organizacji non-profit postrzegają towarzyszenie osobom starszym i pomoc w kontaktach z różnymi specjalistami i usługami jako typowo ich zadanie.

Słuchanie, zgłaszanie, pomoc, towarzyszenie, udzielanie porad i wskazówek, a także edukowanie w zakresie profilaktyki to działania, które zostały im powierzone (Busby, 2020). Wolontariusze, którzy posiadają wymagane umiejętności, mogą również udzielać informacji prawnych osobom zawodowo znajdującym się na pierwszej linii kontaktu z ofiarami nadużyć (Lanier et Mandel, 2009).

Biorąc pod uwagę niewielki zasób dotychczasowej wiedzy, lepsze zrozumienie sposobu odbioru wsparcia świadczonego przez organizacje non-profit przez osoby starsze będzie miało znaczenie zarówno w aspekcie społecznym, jak i naukowym.

2. Ramy teoretyczne

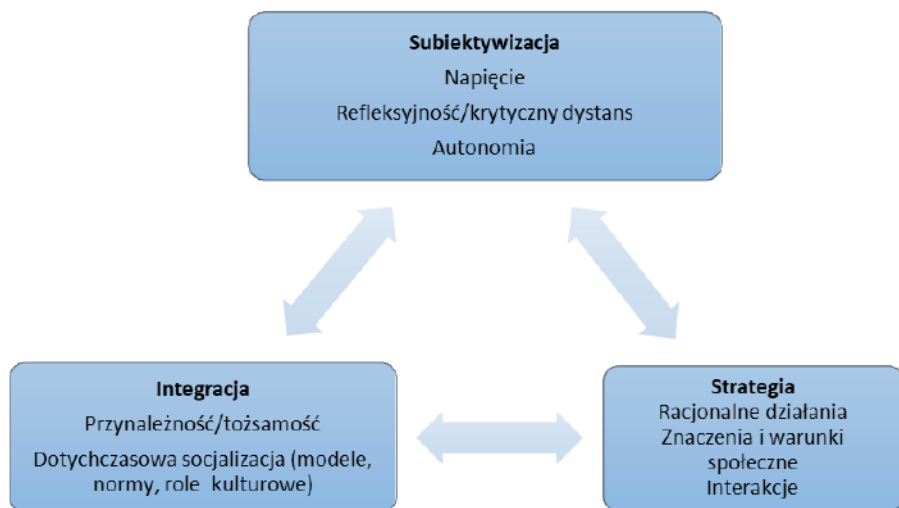
Z racji tego, że niniejsze badania mają celu lepsze zrozumienie doświadczeń, przyjęto ramy teoretyczne przedstawione w pracy pt. *Sociology of experience* Dubeta (1994, 2007). Autor proponuje typologię działania, która uwzględnia doświadczenie społeczne[5] oparte na trzech logikach działania: *integracji*, *strategii* i *subiektywizacji*. Logika *integracji* odnosi się do przynależności i tożsamości podmiotu, wynikających z procesu jego socjalizacji. Logika *strategii* dotyczy racjonalnych działań podejmowanych przez podmiot w celu optymalizacji zasobów. Działania te zależą od dostępnych środków i warunków społecznych, do których podmiot musi się dostosować. Logika *subiektywizacji* jest związana z napięciami, jakie występują między logiką integracji i strategii, refleksyjnością podmiotu i krytycznym dystansem, jaki jest niezbędny do zachowania podmiotowej autonomii (Dubet 1994, 2007). Rysunek 1 przedstawia trzy logiki działania składające się na doświadczenie społeczne.

Rys.1. Doświadczenie społeczne – podsumowanie (Dubet, 1994, 2007)

Dzięki zestawieniu zróżnicowanych doświadczeń i wyrażonej logice działania możliwe jest określenie, jak osoby starsze – ofiary nadużyć doświadczają wsparcia pracowników organizacji non-profit. Logika *integracji* odnosi się do afiliacji i działań wdrażanych przez ofiary nadużyć w celu zachowania własnej tożsamości w kontaktach z pracownikami organizacji non-profit, co może mieć wpływ na proces towarzyszenia. Logika ta stwarza możliwość określenia potrzeb i czynników, które wzmacniają lub

ograniczają motywację do szukania pomocy. Logika *strategii* jest związana z ideą głoszącą, że organizacje non-profit tworzą rynek, dzięki któremu starsze ofiary nadużyć mogą optymalizować swoje zasoby. W ten sposób możliwe jest określenie interakcji i relacji między seniorami a pracownikami tych organizacji. Logika *subiektywizacji* jest związana z autonomią i samorealizacją starszej osoby. Ta logika umożliwia zbadanie znaczenia, jakie ofiary nadużyć nadają otrzymanej pomocy, w jakim stopniu ją doceniają i jakie są jej konsekwencje. Rysunek 2 zawiera podsumowanie doświadczeń osób starszych, będących ofiarami nadużyć w kontekście przedstawionych powyżej ram teoretycznych.

Rys. 2. Podsumowanie doświadczeń związanych ze wsparciem organizacji non-profit oferujących usługi w celu przeciwdziałaniu nadużyciom wobec osób starszych (adaptacja modelu doświadczenia społecznego Dubeta)

3. Metodologia

Wyniki zostały opracowane na podstawie danych zebranych w ramach większego projektu badawczego dotyczącego roli organizacji non-profit w przeciwdziałaniu nadużyciom wobec osób starszych. Dane pochodzą z częściowo ustrukturalizowanych wywiadów przeprowadzonych z jedenastoma starszymi osobami, które otrzymały pomoc w formie towarzyszenia. Wyniki są powiązane z jednym z celów wspomnianego badania, czyli przedstawieniem doświadczeń seniorów, którzy korzystali z usług pracowników organizacji non-profit. Badanie koncentruje się na temacie, który nie jest jeszcze zbyt dobrze udokumentowany i ma na celu zrozumienie doświadczeń osób dotkniętych wspomnianym zjawiskiem, dlatego przeprowadzono je, stosując podejście jakościowe (Padgett, 2008).

Przyjęto pięć kryteriów doboru próby badawczej: wiek 65 lat i więcej; możliwości poznawcze i umiejętności językowe umożliwiające uczestnictwo w wywiadzie; doświadczenie finansowych lub innych nadużyć, które w momencie przeprowadzania wywiadu zostały rozwiązane lub miały być wkrótce rozwiązane; pomoc w postaci towarzyszenia udzielona przez organizację non-profit w ciągu ostatnich dwóch lat. Respondenci zostali wybrani z pomocą pięciu organizacji non-profit, z zachowaniem zasad etyki w zakresie poufności, dobrowolności i świadomej zgody. Dane zostały zebrane w 2015 i 2016 roku. Pytania zadawane podczas wywiadu dotyczyły doświadczeń osób starszych, związanych z kontaktami z organizacją non-profit i personelem, doświadczeniami życiowymi, relacjami z pracownikami organizacji non-profit oraz oceny otrzymanych usług. Ostatecznie, próba składała się z dziewięciu kobiet i dwóch mężczyzn, w wieku 59–91 lat. Dziewięć osób pochodziło z Kanady, jedna z Europy Zachodniej i jedna z Europy Wschodniej. Respondenci mieszkają w trzech kanadyjskich prowincjach: Quebec (n=9), Saskatchewan (n=1) i Ontario (n=1).

Zastosowana metoda analizy danych została oparta o dwuetapowe podejście jakościowe Deslauriers (1991), które kładzie nacisk na dekonstrukcję i rekonstrukcję danych. Na początku przeprowadzono analizę tematyczną zaproponowaną przez Paillé i Mucchielliego (2012). W następnym etapie, przeprowadzono analizę typologiczną w oparciu o koncepcję Schnappera (2005; 2012).

4. Wyniki

Analiza wypowiedzi respondentów umożliwiła określenie czterech typów doświadczeń osób starszych z organizacjami non-profit. Są to: *korzystne* towarzyszenie, *pozytywne* towarzyszenie, *zagrożające* towarzyszenie i *nieciągłe* towarzyszenie. Należy zauważyć, że żaden z powyższych typów nie występuje w czystej postaci w narracjach seniorów i że celem typologii jest ułatwienie zrozumienia zachowań osób poprzez wskazanie, do którego z czterech typów zbliżone jest ich zachowanie (Schnapper, 2012).

4.1. Typ I: *korzystne towarzyszenie*

Pierwszy typ (I) związany jest z *korzystnymi doświadczeniami* osób starszych, które dzięki otrzymanemu wsparciu wyszły poza tożsamość ofiar nadużyć i dojrzały do tego, aby przerwać przemocową sytuację, w której się znalazły.

Ci seniorzy początkowo **negatywnie podchodzili** do faktu, że potrzebują pomocy. Respondenci wskazywali na przeszkody natury osobistej, takie jak zaprzeczanie istnieniu problemu, pragnienie chronienia rodziny, (gdy sprawcą jest członek rodziny), dotychczasowe negatywne doświadczenia związane z poszukiwaniem pomocy, poczucie wstydu oraz lęk przed odwetem. Stąd też początkowo niechętnie przyjmowali wsparcie w postaci towarzyszenia ze strony pracowników organizacji non-profit.

To nie są rzeczy, o których się lubi rozmawiać. [...] Tak czy inaczej, nie mówimy o tym często... Nie wiem. Jest pewien rodzaj wstydu (M. Spencer).

Narracje respondentów wskazują jednak na późniejszą **otwartość** na pomoc oferowaną przez organizacje non-profit. Otwartość umożliwiła **pozytywne interakcje**, które z kolei doprowadziły do zwiększenia kontroli seniorów nad własnym życiem. W tym kontekście pracownicy organizacji non-profit byli opisywani jako osoby potrafiące stworzyć atmosferę zaufania i poufności, uspokoić i poświęcić uwagę, a także okazujące empatię (sprawianie, że rozmówca czuje się ceniony i zrozumiany, „ludzkie” podejście) oraz szacunek (uszanowanie poufności i potrzeby samookreślenia, dostosowanie się do rytmu drugiej osoby i zaangażowanie w proces towarzyszenia).

(...) on [pracownik organizacji non-profit] był zawsze, kiedy go potrzebowałam. Mówiłam: „Przepraszam, że zawracam panu głowę”. On odpowiadał: „Ani trochę. Może pani dzwonić o każdej porze. Jeśli woli pani porozmawiać osobiście, przyjadę (Pani Smith).

Ostatecznie, starsze osoby doświadczające *korzystnego towarzyszenia* wykorzystały dostępne zasoby, aby osiągnąć wiedzę i umiejętności, stanąć w obronie swoich praw i interesów oraz zakończyć przemocową sytuację. Mobilizacja zasobów nadała nowy sens doświadczeniu przemocy, co dla wielu starszych osób reprezentujących ten typ, oznaczało pojawienie się pragnienia, by pomagać innym.

Po [otrzymaniu wsparcia] chce się pomóc innym wyrwać w tej sytuacji. To jest wykonalne (Pani Daniels)

4.2. Typ II: pozytywne towarzyszenie

Drugi typ (II) doświadczenia to **pozytywne doświadczenie**. Charakteryzują go napięcia między integralną tożsamością starszych osób a relacją nawiązywaną z przedstawicielami organizacji non-profit.

Osoby reprezentujące ten typ pozytywnie podchodziły do pomysłu poszukiwania pomocy. Dzięki temu nie wahały się przed poszukiwaniem wsparcia i przyjęciem go od pracowników organizacji non-profit. Osoby te deklarują świadomość własnych możliwości, dostępnych usług i zasobów, umiejętność proszenia o pomoc i przyjmowania jej oraz chęć rozwiązania problemu.

Kiedy chce się coś naprawić i zakończyć, przez jakiś czas ma się to w głowie. To nic nie kosztuje [przyjęcie pomocy] (Pani Brown).

Proces towarzyszenia jest określany jako **korzystne interakcje** w zgodzie z przyjętą tożsamością. Starsze osoby potrafią, zatem wykorzystywać dostępne zasoby, aby zaspokoić swoje potrzeby. Z chęcią przyjmują oferowane narzędzia, rady i wsparcie. W skrócie, odnajdują się w rzeczywistości społecznej, jaką jest organizacja non-profit i aktywnie korzystają z oferowanych przez nią zasobów. Jednocześnie, proces towarzyszenia charakteryzuje się znacznym i stałym kontaktem z osobą świadczącą wsparcie. Starsze osoby wspominają duże zaangażowanie i dostępność pracowników organizacji

non-profit jako coś, co wzbogaciło ich doświadczenia związane z doświadczanym towarzyszeniem.

Tak, ponieważ oni [pracownicy organizacji non-profit] tam byli. Gdy tylko ich potrzebowalam i prosiłam o pomoc, natychmiast reagowali. Dlatego nie było to dla mnie trudne (Pani Nelson).

Podsumowując, starsze osoby, które doświadczyły *pozytywnego towarzyszenia* oceniają je wyłącznie pozytywnie, a ich doświadczenia pozwoliły im odzyskać niezależność dzięki rozwiązaniu problemu nadużycia.

4.3. Typ III: zagrażające towarzyszenie

Trzeci typ (III) doświadczeń to doświadczenia, które **zagrażają tożsamości** starszej osoby. W przeciwieństwie do seniorów reprezentujących pierwszy typ (I), ci, którzy pasują do tego typu, negatywnie oceniają poszukiwanie pomocy, ponieważ pragną chronić rodzinę lub sprawcę, zaprzeczają sytuacji, umniejszają problem, odczuwają wstyd lub lęk przed odwetem lub osądem, nie chcą sprawiać kłopotu innym, brak im świadomości dostępnych zasobów lub szanują swoje religijne przekonania.

W tych przypadkach interakcje z pracownikami organizacji non-profit oceniane są negatywnie. Wsparcie otrzymane w celu ukrócenia przemocy, odsuwa starsze osoby od ich własnych afiliacji, wywołując napięcia związane z tożsamością. Zjawisko to widać w wypowiedzi jednej z kobiet, głęboko wierzącej chrześcijanki, która doświadczyła przemocy ze strony męża.

Nie byłam w stanie. Nie byłam w stanie powiedzieć: „Zrobię coś takiego”. Jestem chrześcijanką, wyszłam za mąż w chrześcijańskim kościele i teraz mam zrobić coś takiego (zgłosić sytuację). Musi być jakiś sposób... Chcę innego sposobu niż to (Pani Hall).

Ponieważ pomoc oferowana przez organizacje non-profit nie pasuje do deklarowanej tożsamości, starsze osoby reprezentujące ten typ uciekają się do innych strategii. W efekcie wracają do swoich zwyczajowych afiliacji, rezygnują z oferowanego wsparcia i pozostają w sytuacji ofiar nadużyć. Można, zatem powiedzieć, że ich poczucie przynależności (w tym przypadku odniesienie do religii) ma negatywny wpływ na ich życie.

Zamiast wywoływać spłęcia w rodzinie, wolę tolerować. Nie mam siły, moralnej, psychicznej ani fizycznej, aby zrobić coś innego, ponieważ czułabym, że robię źle (Pani Hall).

Ostatecznie starsze osoby reprezentujące typ *zagrażającego towarzyszenia* doświadczają wsparcia jako zagrożenia, które sprawia, że się wycofują. Ich afiliacje i rzeczy, z którymi się identyfikują są wartością nadrzędną, która powstrzymuje ich przed otwarciem się na świat organizacji non-profit i skorzystaniem z ich usług.

4.4. Typ IV: nieciągłe towarzyszenie

Czwarty typ (IV) to doświadczenie nieciągłe ze względu na **niestabilność interakcji** z pracownikami organizacji non-profit. Podobnie jak starsze osoby, które doświad-

czyły pozytywnego towarzyszenia, reprezentanci typu IV mają pozytywne podejście do poszukiwania pomocy i nie wahają się prosić organizacje non-profit o wsparcie.

Jeśli o mnie chodzi, pozwoliłabym każdemu, jeśli to miałyby posunąć rzeczy do przodu i pomóc mi. Bo jedyne, czego chcę, to spokój (Pani Lang).

Czy jest to możliwość zwierzenia się komuś, czy fakt bycia wysłuchanym, na początku otrzymane wsparcie jest odpowiedzią na potrzeby seniorów. Respondenci czują się bezpiecznie i ufają, że pracownicy organizacji non-profit będą im towarzyszyć. Porady i sugerowane narzędzia są przyjmowane z otwartością. Jednak pracownicy organizacji non-profit musieli tymczasowo przerwać pracę. W takiej sytuacji, **nagły brak interakcji** wywołuje u starszych osób poczucie braku równowagi, utraty bezpieczeństwa, a nawet zagrożenia.

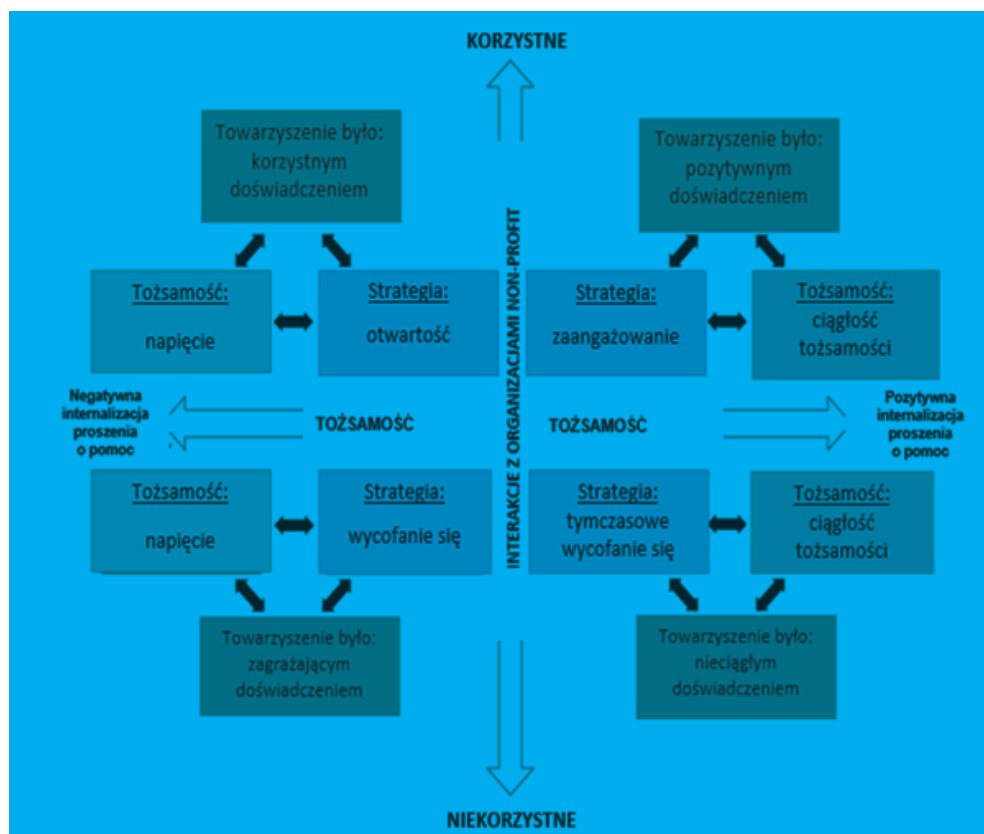
Cóż, nie ma go [pracownika organizacji non-profit, który służył wsparciem], nie ma [...]. Dokąd mam teraz iść? Co mam teraz robić? Robię postępy, spadam i wspinam się pod górę. Ale żeby się wspinać, potrzebuję paliwa. Kiedy jesteś na szczycie i uświadamiasz sobie, że wracasz na dół i jesteś sama, wtedy tracisz moc, bo pojawia się poczucie winy: „Czy dobrze zrobiłam? Czy o czymś nie zapomniałam? Czy mam się poddać?” [...] Wszystkie te myśli. Ale wciąż czujesz się samotna (Pani Lang).

Aby zrekompensować tę nieobecność, starsze osoby przyjmują strategię **tymczasowego wycofania się**. Na przykład, dla jednej respondentki oznaczało to odmowę przyjęcia pomocy od kogokolwiek innego i czekanie przez wiele miesięcy na powrót pracownika, który jako pierwszy udzielał jej wsparcia.

Gdy już zacznie się z kimś ten proces, trudno jest zacząć od nowa z kimś innym (Pani Reid).

Podsumowując, dla osób, które doświadczyły *nieciągłego towarzyszenia* nagłe przerwanie interakcji z towarzyszącą osobą było doświadczeniem, które wstrzymało przyjmowanie pomocy. Ponieważ nie mogły dłużej polegać na preferowanej przez nich osobie, zastosowały strategię tymczasowego wycofania się, aby zaspokoić swoje interesy.

Rysunek 3 przedstawia schemat doświadczeń osób starszych, które doświadczyły nadużyć, związanych ze wsparciem otrzymanym od organizacji non-profit, pogrupowanych według czterech typów przedstawionych powyżej. Dwa czynniki wpływają na sposób doświadczania pomocy. Są to: sposób, w jaki starsze osoby postrzegają ideę poszukiwania pomocy oraz jakość interakcji z pracownikami organizacji non-profit.

Rys. 3. Doświadczenie wsparcia (towarzyszenia) ze strony organizacji non-profit przez starsze ofiary nadużyć (Dubet, 1994, 2007)

5. Dyskusja

W tej części omówiono najważniejsze wyniki w świetle teorii socjologii doświadczenia Dubeta (1994, 2007), a także naukowych i rządowych publikacji.

5.1. Poszukiwanie pomocy przez osoby starsze – ofiary nadużyć

Biorąc pod uwagę to, jak osoby starsze, które doświadczyły nadużyć postrzegają przyjmowanie wsparcia od pracowników organizacji non-profit, przedstawione badania pomagają lepiej zrozumieć zjawisko poszukiwania pomocy przez ofiary nadużyć. Logika *integracji* odnosi się do integracyjnej tożsamości ofiar nadużyć lub podejścia do pomysłu szukania pomocy, wykształconego w drodze wcześniejszej socjalizacji. Owa internalizacja sprzyja otwartości na możliwość skorzystania z usług organizacji non-profit. Gdy starsze osoby dążą do „wzmocnienia, potwierdzenia i uznania własnej przynależności” (wolne tłumaczenie, Dubet, 1994, s. 120), ich doświadczenia ze

wsparciem oferowanym przez organizacje non-profit będą zależały od tego, czy efektem będzie zachowanie bądź ciągłość ich tożsamości, czy też napięcia z nią związane.

Seniorzy, którzy pozytywnie zinternalizowali myśli o poszukiwaniu pomocy zachowują ciągłość własnej tożsamości podczas interakcji z organizacją non-profit. W tym kontekście, analiza wyników umożliwiła określenie czynników osobowych, które motywowały do poszukiwania pomocy, a więc, postaw sprzyjających poszukiwaniu pomocy. Czynniki te obejmowały umiejętność zaakceptowania i szukania pomocy, pragnienie rozwiązania problemu, pewność siebie oraz znajomość dostępnych zasobów. Z kolei starsze ofiary nadużyć, które dostrzegają rozbieżności pomiędzy swoimi afiliacjami, a tym, co oferują pracownicy organizacji non-profit, niechętnie przyjmują wsparcie. Dla tych osób towarzyszenie jest przyczyną napięć związanych z tożsamością; „opozycją między Nimi a Nami” (wolne tłumaczenie, Dubet, 1994, s. 114), która podtrzymuje i wzmacnia ich tożsamość.

Przetawione analizy przeprowadzono w celu lepszego zrozumienia, co może wstrzymywać proces poszukiwania pomocy przez osoby starsze. Niektórzy respondenci wskazywali, że wahali się co do decyzji poproszenia o pomoc, ponieważ obawiali się potencjalnych konsekwencji, takich jak pogorszenie sytuacji. Inni przyznawali się do braku wiedzy na temat dostępnych zasobów i usług. Wcześniejsze badania również wykazały, że osoby starsze – ofiary nadużyć są słabo poinformowane w kwestii dostępnych zasobów (Chokkanathan i in., 2014; Hightower i in., 2006; Lafferty i in., 2013; Mowlam i in., 2007; Pritchard, 2000; Rochette, 2014).

Ponadto, z naszych badań wynika, że w procesie poszukiwania pomocy starsi mężczyźni z omawianej próby zmagali się z barierami dotyczącymi płci. Rozterki tego typu można wyjaśnić głównie ich dotychczasową socjalizacją, która doprowadziła do tego, iż negatywnie postrzegali poszukiwanie pomocy. Wstyd, obawa przed sprawianiem kłopotów i pragnienie chronienia sprawcy to przykłady blokujących czynników związanych z męską socjalizacją. Kaye i in. (2007) stwierdzają, że pewne aspekty związane z męskością mogą wpływać na gotowość mężczyzn do poszukiwania pomocy. Autorzy ci wskazują, że dorośli mężczyźni muszą spełniać oczekiwania społeczeństwa i są zachęceni do tłumienia emocji. Te społeczne oczekiwania mają negatywny wpływ w starości i mogą znacząco ograniczyć gotowość mężczyzn do korzystania z usług, ponieważ szukanie pomocy może być postrzegane jako przyznanie się do słabości lub zależności.

5.2. Interakcje między starszymi ofiarami nadużyć a pracownikami organizacji non-profit

Nasze badanie wykazało, że wsparcie oferowane przez organizacje non-profit sprzyja zarówno pozytywnym, jak i negatywnym interakcjom między pracownikami organizacji a poszkodowanymi seniorami. Zgodnie z logiką strategii (Dubet, 1994, 1997), analiza wypowiedzi starszych osób ujawnia, że stosują oni *strategie zaangażowania, tymczasowego wycofania, otwartości* lub *wycofania* w zależności od tego, jak postrze-

gają poszukiwanie pomocy oraz jakie są ich doświadczenia z pracownikami organizacji non-profit.

Z tego względu seniorzy, którzy doświadczyli pozytywnych interakcji z personelem organizacji non-profit i którzy potrafią zachować ciągłość własnej tożsamości w tych relacjach, będą przyjmować strategię *zaangażowania* i korzystać ze wsparcia oferowanego przez te organizacje. Osoby, które postrzegają towarzyszenie jako sprzeczne z ich tożsamością (np. religijną), ale które doceniają interakcje z organizacjami non-profit, będą wdrażać strategię *otwartości*. Nasze badania pokazały, że cechy pracowników, ich kompetencje (umiejętność stworzenia atmosfery zaufania lub uspokojenia starszej osoby) i postawy (empatia i szacunek) wzbogacają doświadczenie wsparcia przez osoby starsze.

Z drugiej strony, niezadowoleni seniorzy mogą stosować jedną z dwóch innych strategii. Ci, którzy czują, że towarzyszenie jest sprzeczne z ich tożsamością, będą się opierać, okazując „niechęć do otwarcia się” (wolne tłumaczenie, Dubet, 1994, s. 126) i – w konsekwencji – przyjmą strategię *wycofania się*. Osoby, które nie są zadowolone z otrzymanego wsparcia, ale czują, że potrafią zachować ciągłość tożsamości, zastosują strategię *tyczasowego wycofania się*, motywowaną niesprzyjającymi relacjami z pracownikami. W efekcie, gdy interakcje nie przebiegają zgodnie z ich oczekiwaniami, doświadczenie towarzyszenia jest zagrożone.

Niektórzy respondenci nie otrzymali pomocy, o jaką im chodziło. Ciągłość relacji oparta na dobrej znajomości cech osobowych beneficjenta wsparcia sprzyja stałości i spójności oferowanych usług (Reid, Haggerty i McKendry, 2002). Osoby korzystające z usług deklarują zdecydowaną ciągłość interakcji, gdy czują, że profesjonalna interwencja ułatwia im dostęp do usług i buduje zaufanie między nimi a pracownikiem (Gagnon i Couturier, 2007). Z drugiej strony, wsparcie udzielane przez np. zmieniających się pracowników może mieć charakter nieskoordynowanych działań, prowadząc do zerwania relacyjnej ciągłości. Brak ciągłości miał kilka konsekwencji dla seniorów uczestniczących w badaniach, np. brak orientacji, gdzie szukać pomocy czy trudności ze wznowieniem interakcji z nowymi pracownikami. Brak stabilnych relacji między pracownikiem opieki zdrowotnej lub jakimkolwiek specjalistą, a klientem wywołuje poczucie izolacji i bezsilności oraz niezadowolenie z usług – jest to dobrze udokumentowana prawidłowość (Dumont, Dumont i Turgeon, 2005).

Logika *subiektywizacji* uwidacznia się w niniejszym badaniu dzięki znaczeniu, jakie seniorzy nadają swoim doświadczeniom związanym z otrzymanym wsparciem. Proces towarzyszenia, który zakłada kontynuację tożsamości oraz strategią zaangażowania, która umożliwia przerwanie nadużyć, są odbierane jako *pozytywne towarzyszenie*. Ofiary nadużyć, które chcą zachować swoje poczucie przynależności i utożsamiania się (np. jestem osobą wierzącą, chrześcijanką) podczas poszukiwania pomocy w organizacji non-profit, ale wycofują się tymczasowo ze względu na problemy w relacjach z pracownikami, postrzegają towarzyszenie jako *nieciągłe doświadczenie*. Seniorzy, którzy mają negatywny stosunek do poszukiwania pomocy, ale pozytywnie oceniają

otrzymane wsparcie, postrzegają je jako *korzystne doświadczenie*. I wreszcie, gdy reakcja na poszukiwanie pomocy nie odpowiada przekonaniom osoby starszej, stosującej strategię wycofania, towarzyszenie staje się *zagrożającym doświadczeniem*.

Wnioski

Prezentując cztery typy doświadczeń, wyznaczone w oparciu o ramy teoretyczne socjologii doświadczenia Dubeta (1994, 2007), niniejszy artykuł rzuca światło na doświadczenia w zakresie przyjmowania wsparcia ze strony pracowników organizacji non-profit przez starsze ofiary nadużyć.

Badaniu można zarzucić niewielki rozmiar próby badawczej ($n=11$), jednakże nie miało ono na celu generalizacji. Ponadto, uczestnicy częściej wypowiadali się o swoich doświadczeniach pozytywnie niż negatywnie. Może to wynikać częściowo z instrumentalnego podejścia organizacji non-profit do rekrutacji uczestników. Mimo to, jest to jedno z unikalnych studiów, które oddaje głos samym seniorom i określa kierunki rozwoju działań w oparciu o doświadczenia beneficjentów usług. Cztery zidentyfikowane typy doświadczeń wskazują kierunki interwencji dla specjalistów, w tym pracowników socjalnych, które mogą mieć pozytywny wpływ na zadowolenie seniorów ze świadczonych usług. Po pierwsze, należy przełamać tabu, jakim jest doświadczenie przemocy i nadużyć, a starsze osoby muszą być zachęcane do proszenia o pomoc. Po drugie, należy zwiększyć widoczność organizacji non-profit i innych usług wsparcia dla osób starszych dotkniętych zjawiskiem nadużyć. Po trzecie, potrzeba więcej programów informacyjnych i organizacji zajmujących się zwalczaniem nadużyć. Po czwarte, pozytywne relacje między starszymi ofiarami nadużyć a pracownikami organizacji non-profit wymagają ciągłości. Po piąte, przewodnik w zakresie przeciwdziałania nadużyciom wobec osób starszych (*Guide de référence pour contrer la maltraitance envers les personnes âgées*) (Gouvernement du Québec, 2016) sugeruje, że trwałość i jakość relacji między pracownikami i seniorami powinna być dokumentowana wraz z podaniem przyczyn, które w konkretnych przypadkach prowadzą do zmian personalnych. Pomogłoby to zrozumieć wpływ ciągłości i jej braku na proces świadczenia wsparcia osobom starszym, które doświadczyły nadużyć.

Zaprezentowane badanie pozwala również określić kilka kierunków dalszych naukowych poszukiwań. Po pierwsze, warto byłoby przeprowadzić podobne badania w kilku krajach, aby porównać wyniki i zyskać globalny obraz omawianego zjawiska (zachowania związane z poszukiwaniem pomocy i wsparcie oferowanym starszym ofiarom nadużyć). Interesującą kwestią byłoby również zaprojektowanie badań nad zadowoleniem z usług w zależności od rodzaju nadużycia (przemoc ekonomiczna, seksualna, fizyczna, psychologiczna itd.).

I wreszcie, niewiele wiadomo na temat poszukiwania pomocy przez osoby starsze z upośledzeniami poznawczymi. Mając świadomość, że są oni najbardziej narażeni na nadużycia, musimy zrozumieć, w jaki sposób komunikują (bądź nie) swoje potrzeby,

aby lepiej dostosować usługi związane z wykrywaniem nadużyć i oferowane wsparcie. Im mniej takie osoby są zdolne do poszukiwania pomocy, tym sprawniej pracownicy różnych instytucji powinni umieć wykrywać nadużycia.

Bibliografia

- Beaulieu, M., D'Amours, M., & Crevier, M. (2014). Activités, rôle et encadrement des bénévoles engagés dans la lutte contre la maltraitance : l'expérience de l'AEIFA-DIRA. *Vie et vieillissement*, 11(3), 21–28.
- Beaulieu, M., Maillé, I., Bédard-Lessard, J., Carbonneau, H., Éthier, S., Fortier, J., Morin, C., & Sévigny, A. (2020). Promising practices of non-profit organizations to respond to the challenges faced in countering the mistreatment of older adults. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. Online First. DOI 10.1007/s11266-020-00252-3.
- Busby, F. (2010). a Nation-Wide Elder and Handicapped Abuse Help-Line Network—Call Us and Stamp Out Abuse Now. *Ageing International*, 35(3), 228–234. doi: 10.1007/s12126-010-9069-9. <https://doi.org/10.1007/s12126-010-9069-9>
- Chokkanathan, S., Natarajan, A. et Mohanty, J. (2014). Elder abuse and barriers to help-seeking in Chennai, India: a qualitative study. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 26(1), 60–79. doi: 10.1080/08946566.2013.782786
- Crevier, M. (2020). *L'approche politique du care pour comprendre l'expérience des bénévoles engagés dans la lutte contre la maltraitance envers les personnes âgées*. (Thèse de doctorat, Université de Sherbrooke, Sherbrooke, Canada). Retrieved from https://maltraitancedesaines.com/wp-content/uploads/2020/07/2020_Crevier_Th%C3%A8se-1.pdf
- Deslauriers, J.-P. (1991). *Recherche qualitative. Guide pratique*. Montréal: McGraw-Hill.
- Dong, X.Q. (2015). Elder Abuse: Systematic Review and Implications for Practice. *Journal of the American Geriatrics Society*, 63(6), 1214–1238. doi: 10.1111/jgs.13454
- Dubet, F. (1994). *Sociologie de l'expérience*. Paris: Seuil.
- Dubet, F. (2007). *L'expérience sociologique*. Paris: La Découverte.
- Dumont, I., Dumont, S., & Turgeon, J. (2005). Continuity of care for advanced cancer patients. *Journal of Palliative Care*, 27(1), 49–56.
- Fraga Dominguez, S., Storey, J.E., & Glorney, E. (2019). Help-Seeking Behavior in Victims of Elder Abuse: a Systematic Review. *Trauma Violence Abuse*, 1524838019860616. doi: 10.1177/1524838019860616
- Gagnon, D., & Couturier, Y. (2007). La continuité des services comme produit du rapport entre gestionnaires de cas et usagers. *Canadian Social Work Review / Revue canadienne de service social*, 24(2), 155–166.
- Gouvernement Du Québec. (2016). *Guide de référence pour contrer la maltraitance envers les personnes âgées* (2e éd.). Sherbrooke: Le Centre d'expertise en santé de Sherbrooke. Retrieved from: <http://publications.msss.gouv.qc.ca/msss/fichiers/ainee/13-830-10F.pdf>
- Hightower, J., Smith, M.J., & Hightower, H.C. (2006). Hearing the voices of abused older women. *Journal of Gerontological Social Work*, 46(3–4), 205–227. doi: 10.1300/J083v46n03_12
- Jackson, S.L., & Hafemeister, T.L. (2012). APS investigation across four types of elder maltreatment. *The Journal of Adult Protection*, 14(2), 82–92. doi: 10.1108/14668201211217530
- Kaye, L.W., Kay, D., & Crittenden, J.A. (2007). Intervention with abused older males: conceptual and clinical perspectives. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 19(1–2), 153–172. doi: 10.1300/J084v19n01_10

- Lafferty, A., Treacy, M.P., & Fealy, G. (2013). The support experiences of older people who have been abused in Ireland. *Journal of Adult Protection*, 15(6), 290-300. doi: 10.1108/jap-02-2013-0007
- Lanier, E.C., & Mandel, D.L. (2009). Help is on the way: senior legal hotlines respond to elder abuse. *Victimization of the Elderly & Disabled*, 11(5), 65. Retrieved from: https://digital-commons.law.uga.edu/fac_artchop/1015/
- Moore, C. & Browne, C. (2017). Emerging Innovations, Best Practices, and Evidence-Based Practices in Elder Abuse and Neglect: a Review of Recent Developments in the Field. *Journal of Family Violence*, 32(4), 383-397. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9812-4>
- Mowlam, A., Tennant, R., Dixon, J., & McCreddie, C. (2007). *UK Study of Abuse and Neglect of Older People: Qualitative Findings*. London: King's College London and National Centre for Social Research. Retrieved from : <https://www.lemosandcrane.co.uk/resources/NatCen%20-%20UK%20study%20of%20abuse%20and%20neglect.pdf>
- Padgett, D.K. (2008). *Qualitative methods in social work research*. (2e éd.). Thousand Oaks: Sage.
- Paillé, P., & Mucchielli, A. (2012). *L'analyse qualitative en sciences humaines et sociales*. (3e éd.). Paris: Armand Colin.
- Ploeg, J., Hutchison, B., MacMillan, H. & Bolan, G. (2009). a systematic review of interventions for elder abuse. *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 21(3), 187-210. <https://doi.org/10.1080/08946560902997181>
- Ploeg, J., Fear, J., Hutchison, B., Macmillan, H., & Bolan, G. (2009). a systematic review of interventions for elder abuse. *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 21(3), 187-210.
- Pritchard, J. (2000). *The needs of older women: Services for victims of elder abuse and other abuse*. Bristol, Angleterre: Policy Press.
- Pritchard, J. (2001). *Male victims of elder abuse: Their experiences and needs*. London: Jessica Kingsley.
- Reid, R., Haggerty, J., & McKendry, R. (2002). *Dissiper la confusion : concepts et mesures de la continuité des soins*. Ottawa : Fondation canadienne de la recherche sur les services de santé. Retrieved from: https://www.fcass-cfhi.ca/Migrated/PDF/ResearchReports/CommissionedResearch/cr_contcare_f.pdf
- Rochette, M. (2014). Le processus de demande d'aide des hommes âgés de 65 ans et plus en situation de maltraitance. (Mémoire de maîtrise, Université Laval, Québec, Canada). Retrieved from: <http://theses.ulaval.ca/archimede/meta/30697>
- Schnapper, D. (2005). *La compréhension sociologique : Démarche de l'analyse typologique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Schnapper, D. (2012). Élaborer un type idéal. Dans S. Paugam (dir.), *L'enquête sociologique* (2e éd.). Paris: Presses Universitaires de France.
- World Health Organization (WHO). (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva: WHO. Retrieved from: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=E981FCBDD440B133498C3B853E-E21434?sequence=1
- Yon, Y., Mikton, C. R., Gassoumis, Z.D., & Wilber, K. H. (2017). Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Global Health*, 5(2), e147-e156. doi: 10.1016/s2214-109x (17) 30006-2
- Yunus, R.M., Hairi, N.N., & Choo, W.Y. (2019). Consequences of Elder Abuse and Neglect: a Systematic Review of Observational Studies. *Trauma, Violence & Abuse*, 20(2), 197-213. <https://doi.org/10.1177/1524838017692798>